

LOURDES TOLEDO

El valor de la literatura i la funció de la crítica *L'exemple de Marcel Reich-Ranicki*

Darrerament s'ha parlat i escrit bastant sobre si hi ha o no crítica i crítics de pes dins de la literatura catalana. I si n'hi ha, quina és la seva funció? Són algunes de les preguntes a l'epicentre d'un debat actual que provoca no poques reflexions: articles diversos a revistes com *Caràcters* o *l'Avenç*, monogràfics com el que publicà *L'Espill* en el seu número 61, «La crítica literària avui», o els Seminaris de la Crítica Literària que convoca l'AELC des de fa dos anys, entre altres iniciatives, i moltes converses públiques i privades.

És un fet que es publica molt, tot i que també hi ha qui diu que el problema no és que es publiqui molt, sinó que es llegeix poc. Amb tot, es publica tant que es fa cada vegada més difícil aventurar-se a dir quins llibres romandran i quins no. De fet, qui ho ha de dir això? Qui i com ajuda al fet que certs llibres siguin vendes d'èxit i allarguen la seva vida? Qui decideix o influeix perquè alguns llibres es queden més temps a l'aparador o entre nosaltres? Qui pondera i decideix la qualitat literària? Els editors, les campanyes de màrqueting, les xarxes, els lectors, majorment seguidors de *best-sellers* i èxits editorials, els crítics, o simplement el temps?

El món del llibre —qui en pot dubtar?— és incert, atzarós i fins i tot capritxós. De què i de qui depèn que un llibre triomfi —a curt o a llarg termini, que són coses ben diferents— o no, no està gens clar o, si més no, podríem dir que depèn de

Lourdes Toledo és periodista i escriptora, a més de professora d'escriptura creativa. A hores d'ara fa classes a la Universitat de València. Autora de llibres com *Amèrica endins* (Bromera) i *La inquietud* (Pagès Editors), així com del volum d'entrevistes *Contra tot pronòstic, una cultura en construcció* (Afers)

nombrosos i diversos factors, alguns d'ells ben difícils de controlar. Potser, en part per això, el món del llibre i de l'edició és tan fascinant.

En un article titulat «La crítica inexistent» publicat al *Quadern d'El País*, Jordi Llovet aportava algunes pistes i pensaments al voltant d'aquest tema i el deixava obert per a futures reflexions amb frases com aquesta: «arreu proliferaran obres que no posseiran cap qualitat però seran admirades i al revés». A més a més, plantejava que és la crítica literària de qualitat i consolidada la que ha d'orientar i influir sobre aquestes qüestions:

l'únic sedàs que resultaria adequat per qualificar un obra literària és el de la crítica literària exercida per persones que posseïssin una gran autoritat intel·lectual, moral i política alhora. Això és el que no tenim. De fet, fa segles que no ho té cap literatura, amb moments d'excepció molt ocasionals. Harold Bloom va fer-ho, però ara és menyspreat.

Plantejat així, sembla que tenim un problema o, si més no, una mancança important, i no només a casa nostra. Com escriu Llovet:

Quan la tradició clàssica va començar a fer figa, van començar els exabruptes de grans escriptors contra els autors de bagatel·les o de xurros [...]: és el que van fer Pope o Swift a Anglaterra, o Sainte-Beuve a França. Però desproveït tothom, des de fa temps, d'una gran tradició crítica, a Catalunya com arreu del món proliferaran per sempre obres que no posseiran cap qualitat però seran admirades, i obres que en posseiran molta —com la *Iliada* traduïda per Pau Sabaté— i seran menystingudes. Per això no val la pena posar-se a discutir si certes novel·les són extraordinàries, o un nyap. Deixem que passin els segles.

Dit això, preguntes com ara: què és la crítica literària?, quina és la seva funció i el seu pes?, arriba als lectors o no la crítica d'avui, hi influeix?, formarien part d'un segon debat unit al primer: hi ha crítica i crítics de pes en la literatura catalana? Perquè la crítica no només és la publicació de ressenyes, sinó la creació d'un debat, d'espais de discussió, de plataformes de reflexió sobre el fet literari i els seus condicionants, la generació d'una atmosfera cultural i social en la qual la literatura, valorada i amb prestigi entre la societat, sigui un signe d'identitat. D'un marc intel·lectual, al cap i a la fi, capaç de destriar el gra de la palla. «La crítica —com escrigué Joan Fuster— dona a una societat consciència de la seva literatura». I en aquest sentit, és important que la crítica literària tinga bona salut i plataformes i formats i crítics ben diversos, que estiga valorada i retribuïda, al capdavant és un gènere literari al servei de la literatura.

Sens dubte, des de fa dècades i avui encara, els mitjans de comunicació i la premsa especialitzada han tingut, i haurien de continuar tenint, una funció primordial en la creació d'aquest clima de prestigi i acceptació social i de tria orientativa per als lectors. I aquí és on entraria en acció el tercer debat: Per què a casa nostra —a diferència d'altres països com ara França o Alemanya— costa tant consolidar la continuïtat de programes d'èxit tant a la ràdio com a la televisió sobre literatura, programes capaços d'obrir un debat atractiu i de qualitat alhora que afavoreixen la divulgació literària?

CONTAR UNA VIDA

Plantejats aquests debats, i estretament lligat al tema, voldria evocar i reflexionar sobre un dels llibres que he llegit recentment, i que em sembla il·luminador. Em refereixo a *Mi vida* [*Mein Leben*], l'autobiografia del crític literari alemany Marcel Reich-Ranicki. Un llibre ple de reflexions al voltant de la literatura i la història a partir de records i evocacions i que trobo que paga la pena recuperar pel que té de valuós i actual, en relació amb el debat de la crítica, i molt més enllà.

Mentre m'endinsava en les memòries de Marcel Reich-Ranicki (Włocławek, Polònia, 1920 - Frankfurt, 2013) i els escenaris que descriu, sentia la tensió dels moments evocats, i vivia les petites lliçons de vida, el dolor, el risc, la por i la tenacitat com si es tractés d'una gran novel·la. De fet, aquest llibre recull els sentiments, vivències, emocions i pensaments que van conformar una vida dedicada a la literatura i que fan d'aquest relat honest una història colpidora, fornida amb humor i passió, a través de la qual seguim la història personal de Marcel Reich-Ranicki emmarcada en el drama col·lectiu del nazisme, les persecucions i totes les humiliacions possibles dins del gueto de Varsòvia, les deportacions i la seva miraculosa supervivència i posterior recuperació personal.

De les innombrables odissees vitals viscudes durant i després el nazisme —dels multiformes escenaris d'horror que comportà— n'han parlat una multitud de llibres de memòries, però alguns han deixat una petjada especial: és el cas d'*Els enfonsats i els salvats* i *Si això és un home* de Primo Levi o altres, molt més recents, com ara *Los amnésicos, historia de una familia europea* de Géraldine Schwarz, una llibre que ressegueix el camí de tres generacions de la història recent d'Europa i ens du a reflexionar sobre els riscos de la desmemòria i l'auge del neofeixisme. Tanmateix, ara i ací em centraré en el relat i la memòria que —esperonat per alguns amics i editors— va (re)construir Reich-Ranicki quan ja tenia vuitanta anys en *La meva vida*.

Mein Leben [que jo he llegit en la traducció al castellà publicada per Galaxia Gutenberg, *Mi vida*] és la història d'una existència contada amb serenitat i distància, la que dona el temps, i amb dedicació i amor, sobretot, amor per la literatura: «vaig aprendre dues coses: primer, que a analitzar la literatura s'ha d'arriscar alguna cosa; i segon, que no t'has de deixar intimidar pels clàssics». Una vida, en especial una joventut, on li calgué tota la força i voluntat possible per tal de conviure amb el dolor i el sentiment de culpa propi dels salvats. Però també molta humanitat i fermesa davant la indulgència o la «mala memòria» dels que encara negaven o minimitzaven l'horror ocasionat per Hitler i el nazisme.

En aquest sentit, en diversos moments del llibre fa referència a la *Historikerstreit* o «debat dels historiadors» que tingué lloc a la República Federal d'Alemanya a mitjans de la dècada dels vuitanta, un debat que li havia deixat una empremta amarga, «m'agrade o no, vaig patir molt amb aquest debat». Se n'avergonyia perquè el debat havia partit del diari *Franfurter Allgemeine*, on ell va treballar quinze anys, durant els setanta i part dels vuitanta, i fou inspirat i organitzat per Joachim Fest, amic i company de feina a la redacció literària del diari. No debades, Reich-Ranicki va escriure:

aquest desgraciat debat que no ha estat oblidat encara. [...] Que l'analitzen el historiadors, sociòlegs i especialistes en ciències polítiques; jo no pertany a aquest gremi i no vaig participar en la controvèrsia, per la qual cosa no necessito manifestar-me avui sobre aquest assumpte; ara, després de tretze anys, tinc el dret a callar.

REPRENENT EL FIL DEL PASSAT

Però qui fou Marcel Reich-Ranicki? Havia nascut a Polònia, el 1920, però s'instal·là amb la seva família a Berlín als nou anys, a la capital «del país de la cultura», com li va dir la seva mestra en anar-se'n de Polònia. Alemanya, però, li reservava el costat més fosc i inimaginable. El 1938 fou deportat al seu país natal i va viure al gueto de Varsòvia, on va patir tot tipus d'humiliacions i penalitats. Al gueto coneixeria Tosia, la seva dona, amb qui, miraculosament i atzarosa, va sobreviure al nazisme i va escapar de l'extermini.

Marcel Reich-Ranicki i Tosia foren els únics membres de les seves respectives famílies que es van salvar de la càmera de gas. L'angoixa dels salvats fou, doncs, una constant en les seves vides. De fet, sovint Reich-Ranicki no entenia ni per què continuava vivint. En aquell camí de dubtes i sentiments de culpa foren, malgrat tot, capaços de refer-se moralment. El dolor, però, fou un company vitalici, encara més davant d'algunes actituds indulgents i comprensives —fins a límits inimaginables— amb el nazisme i els seus botxins.

Audaç i decidit, la seva vida va transcórrer entre Polònia i Alemanya, amb alguna estada llarga a Anglaterra, amb viatges secrets, identitats suplantades, i molta discreció. Després de l'alliberament de Polònia, va allistar-se com a voluntari en l'Exèrcit Roig i fou destinat als Serveis d'Intel·ligència, i, una volta acabada la guerra, desenvolupà tasques d'espionatge al Consolat polonès de Berlín i a Londres. El 1958 s'instal·là definitivament a Alemanya on en poc temps seria reconegut com una veu cítrica original de gran personalitat, fins al punt que la seva influència en l'àmbit cultural alemany al llarg de bona part de la segona meitat del segle XX ha resultat absolutament decisiva.

La seva veu i l'opinió ha estat clau per a molts escriptors i lectors, i encara ho és avui. Treballador infatigable, «només s'és geni en hores de treball», el crític alemany —conegut com el papa de la literatura alemanya— passà per etapes ben difícils, tant políticament com personal, moments d'estretors, de dubtes i d'incerteses. De vegades, expressar les seves idees, fer-se valdre i respectar i no cedir ni un bri de la seva dignitat, li ocasionà disgustos i conflictes amb aquells que ell havia considerat amics. De fet, l'amistat fou un dels pilars més sòlids de la seva vida, com demostra en aquest llibre. Però al llarg del temps cada vida és un escenari on entren i ixen persones distintes, ple d'escenes diferents, de sorpreses, d'actes i entreactes, i això és el que hi ha darrere d'aquest relat vital corprenedor i inoblidable: un moviment constant i imprevisible, la vida en estat pur, la recerca d'una identitat.

Ho explica una petita història que conta l'autor a *Mi vida*, quan en una reunió se li acostà un escriptor famós i li digué: «Però, a veure, què és vostè en realitat, polonès, alemany, o què?» Les paraules «o què» al·ludien, evidentment, a una tercera possibilitat. El gran crític literari, jutge implacable, es va quedar una mica parat davant l'enunciat de la pregunta, però la resposta, diu, va ser molt ràpida: «Soc mig polonès i mig alemany; i un jueu complet». L'interrogador, que era Günter Grass, sembla que es quedà satisfet amb la contestació del crític. Però el crític, passats els anys, recorda que, d'aquella bella frase de múltiples identitats, ni una sola paraula era certa: «Mai no vaig ser mig polonès, mai no vaig ser mig alemany... I tampoc no vaig ser en tota la vida un jueu complet». Què era, doncs?

Marcel Reich (el *Ranicki* li'l van afegir després, sota el règim comunista, per polonitzar-li una mica el nom), era, en efecte, un jueu polonès de cultura alemanya. Educà a Berlín, expulsat a Varsòvia el 1938, salvat miraculosament de l'extermini. I sí, era jueu, i ho va ser amb totes les conseqüències, i tot i que els alemanys havien volgut destruir el seu poble, va triar Alemanya per viure i hi tornà perquè, com ell mateix escrigué: «la meua pàtria és la literatura alemanya».

Per un temps, en plena recomposició d'Alemanya, quan dolien molt els reajustaments morals i els batecs de consciència, va viure en una contínua partida d'escacs, molt curós amb cada moviment que feia i protegint-se d'un escac mat. Però enamorat de la literatura i la llengua alemanyes, de les quals va fer la seva pàtria, Marcel Reich-Ranicki es negava a simplificar la història i fer d'Alemanya un sinònim del nazisme. Ho expressava així:

D'entre els escrits de Stalin, vaig triar aquell famós del 1942 on deia que no s'havia d'identificar el poble alemany amb els nazis, puix que els Hitler venen i van, però el poble alemany roman. Encara avui continuo considerant encertada i molt significativa aquella màxima, difosa durant anys per la propaganda soviètica i que probablement salvà la vida a nombrosos soldats alemanys presoners de guerra.

LA CONSTRUCCIÓ D'UNA VEU CRÍTICA

Paral·lel a la vida, el procés de construcció com a crític, periodista literari i assagista nodreix aquest relat serà alhora que emotiu, amb un punt líric i amb tocs d'humor, no perd realisme ni duresa, però evita tothora el dramatisme i les lamentacions. Unes memòries on en cap moment l'autor dissimula el dolor ni la indignació davant de la hipocresia i la doble mirada en una Alemanya on el nazisme estava encara molt recent i brollava per molts costats, i on valora la força de l'amistat, del treball, la descoberta de l'amor i el cos femení durant la joventut, tant en la vida com en la literatura i, posteriorment, l'amor a contracorrent en una edat madura i en circumstàncies no sempre fàcils:

Havia comprovat que les imaginacions ocasionals de la meua fantasia no eren en absolut insòlites; que abans de mi hi havia hagut ja homes a qui se'ls havia ocorregut despullar una dona amb el pensament. Vaig comprendre que en la literatura es pot trobar i reconèixer alguna cosa la importància de la qual no és possible sobrevalorar: s'hi pot trobar un a si mateix, els seus propis sentiments i pensaments, les seues esperances i inhibicions.

Però és sobretot l'atzar i el ritme de la història, tot allò inesperat que pot donar un tomb a les nostres vides i salvar-les, el que manté la tensió del relat i el lector ben despert. A partir d'un relat personalíssim i minuciós, els lectors coneixen de primera mà allò que tants llibres d'història no han sabut o volgut contar, però on sí que hi ha arribat la literatura, bé sigui en forma de memòries i autobiografies, o de novel·les. Recordo ara *Una princesa a Berlín* d'Arthur R. G. Solmseen, llegida

fa molts anys. Vaig aprendre més sobre els efectes de la gran depressió dels anys trenta a Alemanya i l'arribada i consolidació del nazisme llegint aquesta novel·la, que en totes les hores de classe d'història acumulades durant anys.

La visió crítica i lúcida de Reich-Ranicki, la seva manera d'estimar, d'entendre i viure la literatura i la seva prosa vívida, provocativa i plena de ritme, fan d'aquest un llibre que obre horitzons en el pensament. Evocant les paraules que ell mateix va escriure:

Els grans crítics del passat m'han estimat i animat, han influït sobre mi i sobre els meus punts de vista respecte a la tasca i la funció de la crítica literària, així com sobre la meua pràctica diària. De tant en tant he buscat també en ells legitimitació per a algunes de les meves opinions, fins i tot en allò relatiu a la pràctica diària del nostre ofici.

Aquestes memòries, escrites amb honestat i sensibilitat, ens parlen de tot allò que Reich-Ranicki estimà en la vida, de tot allò que l'ajudà a ser qui finalment fou, i a complir el seu somni: dedicar la vida a la literatura.

VIURE PER A LA LITERATURA. ALGUNS SOMNIS FETS REALITAT

De jove, quan passejava pels carrers de Varsòvia, intuïnt el desastre final, presoner d'una joventut robada, es projectava com podia en els somnis de futur: ser crític literari. No sé si el fet de deixar oberta a la il·lusió aquesta escletxa al bell mig d'un avenir tan incert fou o no decidí per salvar la vida, hi hagué diversos factors en joc, el ben cert, però, és que la història que explica és una lliçó de vida, de supervivència, de saviesa, de dignitat i, *last but not least*, de literatura.

El resultat és una odissea vital on l'amor per la llengua i la literatura, en especial per la literatura i la llengua alemanyes, l'atzar, la humanitat d'algunes persones i, sobretot, la força que trobà en Tosia, la seva dona, s'ajuntaren per fer del desastre un prodigi, un somni esdevingut realitat: sobreviure al nazisme en les circumstàncies més adverses i inimaginables i reconstruir una vida entre l'audàcia, l'esforç, la diplomàcia i molta literatura. Ho il·lustra, en certa manera, el text breu que tanca el llibre: «És un somni», on Reich-Ranicki escriu sobre el moment en què decideix quina frase clourà el llibre:

«Saps una cosa? Ara, al balcó, quan el sol es ponia, se m'ha acudit la frase amb què conclouré el llibre», «De debò?», diu Tosia contenta. Després em pregunta. «Quina frase serà?». «Una citació». Calla; ella torna a somriure [...] «Vinga, deixa-la anar: què citaràs?». «Una senzilla sentència de Hofmannstahl», li responc.

Tosia s'impacienta una mica. «Sí, però quina? Digues-me-la d'una vegada». Vacil·lo un moment i, després, li dic: «Bé, acabarà amb aquests versos: *És un somni, no pot ser veritat / que els dos estem junts*».

UNA VEU ESMOLADA DEL SEGLE XX

Marcel Reich-Ranicki fou el crític literari alemany més prestigiós del segle XX, i continuà en actiu pràcticament fins als 93 anys. De fet, publicà *Mein Leben* el 1999 a vuitanta anys, deu abans de morir, el 2013. Gran intel·lectual, un crític honest i modest, fou un estudiós i expert en literatura que per circumstàncies vitals i històriques no havia pogut passar per la universitat: un *self-made man* en tota regla que s'havia fet a ell mateix a força de prova i error, llegint moltíssim, reflexionant, escrivint, amb moments bons, però també amb austeritat i grans decepcions. Tenia una gran capacitat per a escoltar i fou amic de molts escriptors. Amb tot, era conscient de la difícil, o més aviat arriscada, relació entre autors i crítics: «He après molt de Heinrich Böll, inclosa la idea senzilla que entre un autor i un crític només pot haver-hi pau o, fins i tot amistat, si el crític no escriu mai sobre els llibres d'aquest autor, i si aquest s'hi conforma de manera definitiva».

Reich-Ranicki fou en el món literari alemany i europeu un referent clau, una veu esmolada i una mirada profunda i sensible que tots volien i alhora temien que es fixés sobre les seves pàgines. La seva personalitat forta —forjada pel dolor, la por, les necessitats i l'enginy— s'acompanyava d'un sentit crític i controvertit. Una veu que no callava davant de la injustícia o la hipocresia, ni dissimulava les seves opinions, de fet, li pagaven perquè les escrigués. I escrivia obertament. Sabia ser contundent sense faltar al respecte, però de vegades dir el que pensava li va valdre l'enemistat i l'enfrontament amb alguns autors, companys de feina i fins i tot amics, com ell mateix conta al llibre, de vegades amb sorpresa, de vegades amb dolor.

DE DIE ZEIT AL FRANKFURTER ALLGEMEINE ZEITUNG

Amb una vida ajustada en molts aspectes, Reich-Ranicki treballà molt durant anys, al començament sense a penes estabilitat, saltant d'una publicació a una altra, però amb la tenacitat i la decisió ferma de dedicar-se a la literatura, i així fou com consolidà un prestigi i una veu crítica, fins al punt que les seves paraules escrites van acabar duent-lo a la pantalla on va demostrar, per a sorpresa de molts, inclòs ell mateix, que un programa de televisió de llibres i literatura podia ser un gran èxit, tant pel que fa a l'audiència com per la influència en el públic. Una fita inesperada per a un home de lletres que reflexionava sovint sobre la funció de la crítica i la literatura:

Jo no em prometia res d'una literatura disposada a canviar el món; em resultava ja impossible imaginar-me-la, com no fos que un estigués disposat a renunciar a la qualitat artística i utilitzar la forma literària com a embolcall per a unes tesis i imatges polítiques o ideològiques. Però això, per descomptat, no entrava en consideració.

Mai vaig creure seriosament que la literatura tingués cap funció pedagògica digna d'esment, però sí en la necessitat de compromís; és a dir, que si bé els escriptors no podien canviar res, havien de pretendre el canvi en benefici de la qualitat dels seus treballs. Escrivint en la República Federal, a finals dels anys cinquanta i fins i tot als seixanta, aquest postulat apareixia amb més o menys claredat en els meus articles, on, de tant en tant, sorgia l'expressió de «crítica social».

Fou precisament en aquesta època, a final dels anys seixanta, que començà a col·laborar amb les pàgines culturals de *Die Zeit*, la publicació alemanya de més prestigi. Aquí publicà una crònica d'unes jornades on es reuniren els autors que conformaven el Grup 47, del qual ell també formà part. Eren anys de confusió, inseguretats i desconcert entre els intel·lectuals alemanys, i Reich-Ranicki escriu sobre aquell clima literari:

Alguns escriptors es llançaren decidits i intrèpids a la recerca d'una barricada. ¿Abandonaven la literatura per poder dedicar-se a la política amb major energia que fins aleshores? ¿O buscaven, potser, amb tanta intensitat un refugi en la política perquè no aconseguien ja progressar en la creació literària? La literatura produïda per aquelles dates era decebedora, almenys per a mi. Tanmateix, no vaig pensar mai a girar-li l'esquena, tot i que vaig voler dedicar-me a la literatura alemanya del passat, és dir, a l'escripta entre els últims anys del segle XIX i la Segona Guerra Mundial, amb més freqüència del que ho havia fet fins aleshores.

En aquella època el crític alemany intensificà la seva relació amb *Die Zeit*:

Die Zeit em va continuar tractant amb exquisidesa, els meus nombrosos desitjos respecte a ressenyes que volia escriure es van veure satisfets i sempre em donaren facilitats. Vaig poder escriure tan sovint i tan extensament com vaig voler sobre els grans escriptors alemanys d'aquell passat no gaire llunyà. I vaig escriure sobre Fontane i Thomas Mann, sobre Hofmannstahl i Schnitzler, sobre Döblin, Hermann Hesse i Arnold Zweig, sobre Horváth, Tucholsky i Joseph Roth.

Tota una pedrera de grans veus, autors molts d'ells del millor articulisme i periodisme literari alemany de la primera meitat del segle XX, recollits fa uns anys en

un llibre molt recomanable: *La eternidad de un día. Clásicos del periodismo literario alemán (1923-1934)*, publicat per Acanalado.

Fou una mica després, entre 1970 i 1994, quasi un quart de segle més tard, que Reich-Ranicki va escriure *Die Anwölter der Literatur* ('Els advocats de la literatura') un llibre amb vint-i-tres assaigs, retrats sobre crítics literaris importants. I justament en la dècada dels setanta, passaria a treballar per al *Frankfurter Allgemeine Zeitung* amb Joachim Fest. D'aquells anys decisius va escriure:

Una de les fites més importants aconseguides per mi en els quinze anys treballant al *Frankfurter Allgemeine* fou la superació del desafortunat abisme tradicional obert entre els germanistes universitaris alemanys i la crítica literària, sobretot la crítica de la premsa. [...] Als països anglosaxons no existeix aquesta esclatxa, la qual cosa es notava de seguida en els originals dels germanistes d'origen alemany i austríac que duïen anys vivint i ensenyant-hi.

I això ho escrivia un crític erudit per a qui escriure i parlar amb claredat i atractiu era condició fonamental, com demostrà en els seus articles i ressenyes, però també en els llibres, les classes i les conferències que va impartir en diferents universitats i, finalment, en el seu programa televisiu *El quartet literari*. Totes les intervencions de Reich-Ranicki evidenciaven que tenia un magnetisme particular: connectava amb els lectors o l'auditori, transmetia idees i compartia la seva saviesa sense arrogància, amb honestat, claredat i, per descomptat, ironia. A la ironia, justament, acudia sovint buscant aquesta taula de salvació que sol proporcionar a tots aquells que la practiquen amb encert:

vaig aprendre que no mereix la pena escoltar un escriptor quan informa sobre l'argument d'una novel·la en la qual es troba treballant. En general no es pot treure res en net d'aquestes explicacions, absolutament res, doncs de les ocurrences més originals resulten quasi sempre llibres espantosos; i certs temes d'experiència absurda poden conduir a novel·les magnífiques.

O quan referint-se als silencis d'alguns autors entre obra i obra va escriure:

L'opinió pública literària pren nota d'aquestes interrupcions, en general dramàtiques i silencioses. Alguns ho fan amb inquietud; molts, amb sensacionalisme; tots, amb curiositat, car la majoria des escriptors es troben en una crisi, o acaben de superar-la o temen caure en ella. Per això gaudeixen quasi amb delit de la crisi d'un col·lega.

SENSE QUEIXES NI LAMENTS

A pesar de la riquesa de les seves lectures i de la seva dedicació exclusiva a la literatura, Reich-Ranicki també tingué dubtes i vacil·lacions, i no els va amagar. La qual cosa enllaça amb un dels debats que plantejava al començament d'aquestes línies: Què és la crítica literària i quina és la seva funció i el seu pes avui?

Entre les moltes reflexions dedicades en aquest llibre a la crítica literària i als escriptors, hi ha algunes confessions de l'autor ben interessants i il·lustratives al respecte:

Un crític incapaç de decidir-se ha de resoldre la seva inseguretat amb ell mateix —pensava jo— no hauria d'aparèixer en públic fins a creure que pot dir amb claredat què passa a l'obra i com passa, segons la seva opinió. Amb el següent llibre de Bernhard, el relat *Amras*, em vaig trobar davant del mateix dilema. Quan penso sobre què em va impedir llavors escriure sobre ell, només se m'acut una paraula: por. Temia no estar a l'altura de la seva prosa. Així com havia vacil·lat durant molts anys per manifestar-me sobre la prosa de Kafka, em vaig contenir també en un primer moment respecte als llibres de Bernhard.

Reich-Ranicki fou sobretot algú a qui li agradà dir la veritat, ser just, honest i, sempre que fos possible, no ferir els sentiments de ningú innecessàriament, tot i que, de tant en tant, feriren els seus. Ho conta així:

La història de la crítica literària, i no només de l'alemanya, ens ensenya que els qui escriuen moltes desqualificacions també són atacats amb especial freqüència i desqualificats al seu torn. En aquest fet es pot veure una justícia profunda. En qualsevol cas, l'ofici literari ha estat sempre perillós: qui l'exerceix amb serietat arrisca molt; i qui sembla vents ha de comptar amb recollir tempestes. Lluny de mi, doncs, les queixes i els laments. Però no vull amagar que la brutalitat d'algunes de les manifestacions dirigides contra mi m'han deixat perplex.

Tanmateix, i per damunt de tot, Marcel Reich-Ranicki —a l'igual que Hannah Arendt— fou un jreu extraterritorial que va fer de l'alemany la seva pàtria. I els alemanys van acabar acceptant que tant ell com Arendt tots dos eren factors i veus fonamentals de la cultura alemanya, i reconeixent el greuge i crim imperdonable comés envers ells.

L'ARRIBADA A LA PANTALLA

Cap al final de la vida Reich-Ranicki reflexionava cada vegada més sobre allò que havia volgut aconseguir amb la crítica literària i arribava a unes conclusions

que, probablement, el varen influir a l'hora de donar el salt a la pantalla amb el programa *El quartet literari*:

Com qualsevol crític, volia educar, però no els escriptors: no mereix la pena educar un escriptor susceptible de ser educat. El meu objectiu era, més aviat, el públic, els lectors. Per dir-ho de manera senzilla: volia explicar-los perquè eren bons i bells els llibres que jo considerava així; volia impulsar-los a llegir-los. No puc queixar-me; les meves crítiques exercien sobre el públic —almenys en general— la influència desitjada. Tanmateix, aquella influència no em semblava suficient; s'havia d'aconseguir més i no acontentar-se amb el fet que certs llibres, potser fins i tot difícils, foren tinguts en compte per només una minoria.

Atzar o predestinació, així fou com l'estiu de 1987 va rebre la visita de «dos cavallers cultes» de la Zweite Deutsche Fernsehen (ZDF, el segon canal públic de la Televisió Alemanya). Eren Dieter Schwarzenau de la ZDF, i Johannes Willms, cap del suplement cultural del periòdic *Süddeutsche Zeitung*. Reich-Ranicki ho conta d'una manera divertida a *Mi vida*:

Passà molta estona fins que animats per l'alcohol, començaren per fi a parlar. Em preguntaren si no m'abelliria fer un programa literari regular per a la ZDF. Els vaig dir amb decisió que no. Però els cavallers no van voler escoltar la meua resposta a propòsit. Volgueren saber, en canvi, si m'imaginava un programa així, i com l'imaginava. Aleshores vaig pensar per a mi: els platejaré diverses condicions fins que aquests cavallers s'hi resignin i desisteixin. [...] Els vaig dir provocativament que cada programa hauria de durar, almenys, setanta minuts o, millor, setanta-cinc. A més de mi, hi havien de participar altres tres persones i no més, en cap cas. Jo tindria dues funcions: la d'actuar de moderador i la de ser, alhora, un dels quatre participants en el debat. No hi havia manera de posar nerviosos aquells dos cavallers, que fins i tot feien gestos d'assentiment.

I tot i que va continuar posant les seves condicions i posant a prova la capacitat de resistència d'aquells senyors:

cap tipus d'imatges o fragments de pel·lícules, cap cançó, ni d'entreteniment ni de protesta, cap escena de novel·la, cap escriptor llegint per al públic un passatge de les seues obres o explicant-les mentre passeja per un parc, etc.

Els hi van accedir. «Només qui conegui la televisió —escriu— sabrà com van sofrir aquells cavallers, car la llei suprema, la llei sagrada d'aquest mitjà és el

predomini constant d'allò visual i jo havia intentat rebel·lar-me animosament contra aquesta llei».

El crític pensà que mai de la vida acceptarien aquestes condicions,

vaig esperar la seva reacció ple de curiositat: ¿empal·lidirien, caurien al punt desmaiats? Però el que va succeir fou completament distint. Els senyors Schwarzenau i Willms respiraren profundament pel nas, van beure un altre aiguardent i declararen en veu baixa: «D'acord».

I així fou com, a partir de 1998, a l'edat de vuitanta anys, Marcel Reich-Ranicki va arribar a la televisió amb *Das Literarische Quartett*, sobrevolant aquella «eterna querella» entre la pantalla i el llibre, on la pantalla se suposava que era «l'enemic jurat del llibre».

Algunes primeres crítiques varen ser implacables, hi hagué fins i tot qui ho va voler veure com un projecte que naixia ja mort, però no fou el cas i la idea de Reich-Ranicki, el fet que *El quartet literari* havia de servir de mediador entre els escriptors i els lectors, entre l'art i la societat, entre la literatura i la vida, va funcionar. Fins al punt que, com ell mateix va dir, va aconseguir arribar a més públic des de la pantalla que amb la crítica de periòdics i revistes, aplicant la claredat, com sempre feia, també a la televisió. Fou tot un èxit: un programa de prestigi, i amb uns índexs d'audiència inimaginables. Una emissió on no es llegia res ni apareixien papers, ni música, ni imatges, només s'hi conversava sobre les impressions que havien causat els llibres llegits.

Com escriu amb molt d'humor el crític, l'únic element que podia distraure eren «els seus pentinats, una jaqueta cridanera o una corbata en particular», però ni això. Ho conta en una crònica divertida: «El públic d'*El quartet literari* estava format per lectors i experts en literatura i també per persones que no volien saber-ne res. Eren converses i disputes que divertien un públic molt ampli». I de rebot passava allò que qualsevol crític podria desitjar: «sembla que els espectadors, sorpresos per l'interès que se'ls hi despertava de sobte, anaven a buscar tal o qual llibre ressenyat per nosaltres. No vull ocultar que sent un interès especial per aquests espectadors».

El quartet literari tingué un gran ressò i influència a Alemanya i Reich-Ranicki va demostrar que la divulgació de la literatura de qualitat per televisió era possible: «no hi ha hagut cap altre programa en la història de la televisió alemanys que hagi influït de manera tan immediata i forta com ho va fer *El quartet* en la venda d'obres literàries, fins i tot, o sobretot, d'obres exigents». En definitiva, la televisió li havia permès allò que havia desitjat al llarg de la seva vida com a crític literari «sense

haver-ho aconseguit del tot, plenament: influir de manera àmplia i pública sobre la gent en general». Una cosa semblant al que va suposar a França el programa *Apostrophes*, conduït per Bernat Pivot, *El rei de la lectura*, com li deien els francesos.

Ambdós implacables i efectius, però amb estils força diferents, Pivot havia estat un precedent històric i llegendari en dur la literatura i el debat literari al món audiovisual, un comunicador que va trencar esquemes. Des de 1975, *Apostrophes* —originàriament de la mà i veu de Pivot i reemplaçat el 1990 per Bernard Rapp— esdevingué el programa literari més popular de França. L'estima i el respecte que tenen els francesos pels seus escriptors i editors té difícil parangó en altres realitats europees i més enllà. A França —un país amb una tradició crítica important i on la literatura és un signe d'identitat— llegir aporta prestigi i ser escriptor suposa ser una veu considerada i escoltada.

I A CASA NOSTRA?

Què ocorre a casa nostra amb la crítica als mitjans de comunicació, en particular a la ràdio i a la televisió? Per què costa tant consolidar i donar continuïtat a bons programes dedicats a la literatura, capaços d'obrir debats interessants i de qualitat i fer una bona divulgació literària? Voldria cloure aquest article deixant aquest tercer debat obert i fent recompte.

Si mirem enrere, durant les últimes quatre dècades veiem que a casa nostra hi ha hagut, tant en televisió com en ràdio, programes importants dedicats als escriptors i a la literatura, començant per les entrevistes en profunditat a escriptors, peces clàssiques de referència avui, de Montserrat Roig, Joaquín Soler Serrano i Josep Maria Espinàs. Però també les entrevistes de Mercè Vilaret amb escriptors a La 2 de RTVE, o *Literal*, el programa a TVE-Catalunya dedicat al món del llibre, conduït per Raimon, on el cantautor pogué transmetre la seva cultura de lector en diverses llengües. O *Saló de lectura*, dirigit per Emili Manzano i amb la col·laboració de Xavier Antich, que va estrenar Betevé l'any 2001, un programa divers i complet on es podia veure una entrevista a fons a un escriptor, un repàs a les novetats editorials i les opinions dels propis lectors. I sobretot *L'hora del lector* a Canal 33 entre 2007 i 2011, conduït per Emili Manzano. També *Via llibre*, un programa de literatura, emès del 2011 al 2014, pensat per fer protagonistes els lectors, els quals explicaven què llegien, per què ho feien i què n'obtenien, o el programa *Fum d'estampa* a Catalunya Ràdio conduït per Jordi Llavina.

Tots aquests programes, que van marcar una època, són ja història, però van demostrar que els llibres i els escriptors generen audiència i interès, i que hi ha una

audiència potencial i receptiva, com ho prova actualment, de dilluns a divendres, el fet que els moments de més audiència del programa *Més 324*, presentat per Xavier Grasset, són les entrevistes amb escriptors. O també la bona acollida que ha tingut *Llibres a l'atac* a TV3, un microespai diari d'un minut de durada que té com a objectiu difondre 45 títols de la literatura catalana, alhora que incideix en la divulgació de la lectura i el fet de llegir. Amb tot, però, ara per ara no, no comptem amb programes com els d'altres èpoques aquí esmentats, ni cap emissió que pugui tenir la transcendència que tingueren programes com *El quartet literari* o *Apostrophes*.

I si ens traslладem a les Illes o al País Valencià, el panorama encara pinta pitjor i sense perspectives de millora a curt termini, donades les circumstàncies polítiques actuals. Pel que fa al País Valencià, la represa de la televisió i ràdio autonòmiques a través de la creació d'À Punt a partir de 2018 va suposar la creació de dos programes dedicats als llibres: *Una habitació pròpia* i *Plaerdemavida*, tots dos conduïts per la periodista Irene Rodrigo. Primer en format radiofònic i després traslladats a la televisió, aquests programes donaren veu a un nombre significatiu d'autors valencians i crearen una mica de sensació de normalitat, però, malauradament, van tenir una vida curta, i no precisament per falta d'escriptors, ni de llibres ni d'acollida entre el públic. Ara per ara, un d'ells s'han vist reconvertit en una secció dins de magazines de fets diversos.

I així les coses, costa trobar una resposta a preguntes com ara: Hi ha una crítica consistent a casa nostra i quina és la seva funció? O qui podria ser el crític literari de referència per a la literatura catalana? Ho fou Joan Fuster en un passat? Joan Triadú? Per dir tan sols un parell de noms. En part sí, però tampoc a la manera de Reich-Ranicki, ni Bernat Pivot. En tot cas, Fuster ens va ensenyar a llegir els clàssics i a fer-nos preguntes (recorde ara la seua secció «Libros catalanes» a *Destino* o el seu *Literatura catalana contemporània*), però la seua feina d'estudis i escriptor era tota una altra cosa, més diversificada. També Marcel Reich-Ranicki se'n feu moltes, de preguntes, i sens dubte, algunes respostes les trobà en l'èxit d'*El quartet literari*, motiu de satisfacció per a qui havia cregut en un somni, la literatura, i havia fet de la literatura alemanya un motiu per a continuar vivint, un recer, una pàtria, una vida: la seva vida.

Crítics de referència avui, en el conjunt de la literatura catalana? Sí, un bon debat. Hi ha noms, hi ha crítics eminents, alguns molt importants o molt llegits, però si som sincers, alguna cosa no acaba de rutllar... ☞